

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 334.7(450.361Trst=163.6)"17/18"
323.1(450.361Trst)"18"

Prejeto: 20. 8. 2019

Marta Verginellaprof. dr., Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Marta.Verginella@ff.uni-lj.si

Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma

IZVLEČEK

Članek obravnava prisotnost slovensko govorečega prebivalstva v Trstu v 18. stoletju in v prvi polovici 19. stoletja. S pomočjo mestnih kronik in drugih virov dokumentira rabo slovenščine v tržaških cerkvah in osvetljuje značilnosti trgovske kranjske diaspore. Odmiranje starih tradicionalnih vedenjskih vzorcev, ki jih je obvladovala stanovska logika – ta v Trstu v prvi polovici 19. stoletja ni kaj dosti upoštevala ne etničnega izvora ne verske pripadnosti posameznikov –, je šele v drugi polovici 19. stoletja začela nadomeščati logika nasprotujočih si nacionalnih taborov. Prehod od stanovske logike k nacionalno formiranim taborom je bil počasen, saj so se še v drugi polovici 19. stoletja med sabo trle predmarčne in pomarčne vrednote. Vrednostni sistem stanovske, starorežimske družbe je sobival ob porajajočem se nacionalizmu in novih ideologijah, v katerih so se prepoznavale meščanske in delavske elite.

KLJUČNE BESEDE

Trst, Kranjci, slovenščina, trgovske diaspore, večjezičnost

ABSTRACT

FRAGMENTS OF THE SLOVENIAN-SPEAKING TRIESTE BEFORE THE EMERGENCE OF NATIONALISM

The article describes the presence of the Slovenian-speaking community of Trieste in the eighteenth century and the first half of the nineteenth century. Based on city chronicles and other sources, the author documents the use of the Slovenian language in Trieste churches and sheds light on the characteristics of Carniolan trade diaspora. The disappearance of the old traditional behavioural patterns dictated by the corporatist logic – which in the Trieste of the first half of the nineteenth century did not pay much regard to the ethnic origins and religious affiliation of individuals – was replaced by the logic of opposing national camps no earlier than the second half of the nineteenth century. The transition from the corporatist logic to nationally formed camps was a slow one, with the pre-March and March Era values continuing to clash still well into the second half of the nineteenth century that. The value system of the old-regime corporatist society overlapped with the emerging nationalism and other new ideologies in which the city and working elites recognized themselves.

KEY WORDS

Trieste, Carniolans, Slovenian language, trade diasporas, multilingualism

Uvod

Pojav nacionalizma je tesno povezan z zamišljanjem narodove genealogije. Prav to je zapustilo globoke sledove tudi v zgodovinopisju, ki je večjezično in večetnično tržaško zgodovino začelo ponostavljati. V simbolnem ogrodju, na katero se je oprl proces tako slovenskega kot italijanskega narodnega ozaveščanja, je imela tradicija nepogrešljivo vlogo. Zagovorniki italijanskega Trsta so prisegali na rimske korenine in italijanski izvor mesta, slovenski narodni buditelji pa so skušali ovreči očitke o narodovi nezgodovinskosti z dokazovanjem stoletja dolge nepretrgane slovanske navzočnosti v tem mestu ob Jadranskem morju.

V procesu zamišljanja naroda je misel na skupno preteklost posameznikov utrjevala predstavo o povezanosti narodne skupnosti in z njo krepila zavest o medsebojni povezanosti.¹ Sklicevanje na skupni izvor je določalo »predstavo o zgodovini, smisel zgodovine in sam njen potek.«² Tako kot drugod po Evropi je zgodovinska pripoved tudi v Trstu postala središčna os narodnega ozaveščanja in je začrtala okvire zgodovinskih spoznanj.³ Mit o izvoru in rodni grudi je v drugi polovici 19. stoletja postal politično orožje v rokah pobudnikov narodnih gibanj, ki so se zavzemali za spremembo splošnih razmer in uveljavitev novega narodnega občestva.⁴ Kot pragmatičen pripomoček je deloval še zlasti v konfliktnih situacijah, ko so se na etnično mešanih ozemljih spopadali naravno nasprotujoči si tabori.

Pomlad narodov je leta 1848 v Trstu povečala vidnost pristašev italijanskega *risorgimento* in spodbudila v njem živeče Slovence k narodnemu delovanju. Po številčnosti je tabor italijanskih domoljubov presegal slovenskega, čeprav je ta računil na podporo predstavnikov drugih slovanskih narodov, živčih v Trstu, to pomeni Hrvatov, Srbov, Slovakov, Čehov in Poljakov, vendar je bilo v obeh taborih le malo več kot za peščico Tržačanov. Večine prebivalstva namreč tudi marčna dogajanja in prihod sardinsko-beneško-neapeljske ladje, ki je 24. maja 1848 z admiralom Albinjem na krovu priplula v Tržaški zaliv, niso omajali v tradicionalni privrženosti dinastiji in Avstriji: »Namesto za vstajo ali za katerikoli drugo obliko nacionalističnega separatizma se je Trst takrat odločil za upor v imenu cesarja ...«⁵

Status »neposredno cesarju podrejenega mesta«,⁶ ki ga je Franc Jožef I. 12. aprila 1850 podelil Trstu, je bil nagrada mestu za njegovo »privrženost« Habsburžanom.⁷ »Partikularistična« naravnost mestnega predstavništva do sredine 19. stoletja ni bila v nasprotju z zahtevami tržaških italijanskih domoljubov. Oboji so se sklicevali na avtonomistične pravice, ki jih je Trstu dodelila osrednja oblast, in od Dunaja zahtevali spoštovanje jezikovnih pravic italijansko govorečega prebivalstva. Šele z okrepitvijo proitalijanskega političnega jedra v šestdesetih letih 19. stoletja in z njegovim prevzemom mestnega predstavništva v sedemdesetih se je zavzemanje za javni primat italijanstva prelevilo v protislovenstvo in nasprotovanje kakršnemukoli političnemu priznanju navzočnosti Slovencev v mestnem središču. V politični polemiki je bilo priseganje na nepretrgano navzočnost italijanskega rodu v mestu pospremljeno tudi z dokazovanjem tujerodnosti in »infiltriranosti« slovenskih someščanov.

Slovenski buditelji so v bran svojim narodnostnim zahtevam dokazovali lastninsko pravico do domače zemlje, kjer je stoletja živelo slovensko prebivalstvo. Če so imeli italijanski nacionalni agitatorji slovenske prebivalce Trsta za vdiralce, ki si prilaščajo italijansko zemljo, so slovenski domoljubi v italijanskih someščanih začeli prepoznavati tujerodce. Še zlasti v tistih, ki so se priseljevali iz Kraljevine Italije, so videli lovke hobotnice, ki duši slovensko prebivalstvo na domačih tleh.

Da so bili predsodki in stereotipi narodnih *opinion makers* v biti enaki, je uvidel že Angelo Vivante, ko je v knjigi *Irredentismo adriatico* (1912) zapisal, da se je podobi Istre kot »strnjeno novoromanske, kjer so Slovani prikazani samo kot razbojniki ali pastirji, ki so jih uvozili ali so se vtihotapili, ne da bi pustili še kak drug spomin razen na nasilje in ropanja«, nasproti postavila »kranjsko-slovenska« Julijska krajina.⁸ Njegovo bistrumno analizo jadranskih nacionalizmov in poglobljeno razgaljenje tržaškega mednacionalnega konflikta so italijanski iredentistični in liberalno nacionalistični krogi že ob njenem izidu prepoznali kot nevarna.⁹ Knjiga v resnici ni imela vpliva niti na tiste, ki so si z Vivantejem delili avstromarksistične nazore, saj so po letu 1945 večinoma ostali privrženi nacionalnemu epistemološkemu kanonu. Večina

¹ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 15.

² Febvre, *Onore e patria*, str. 91.

³ Hobsbawm, *Introduction*, str. 1–14.

⁴ Wehler, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*.

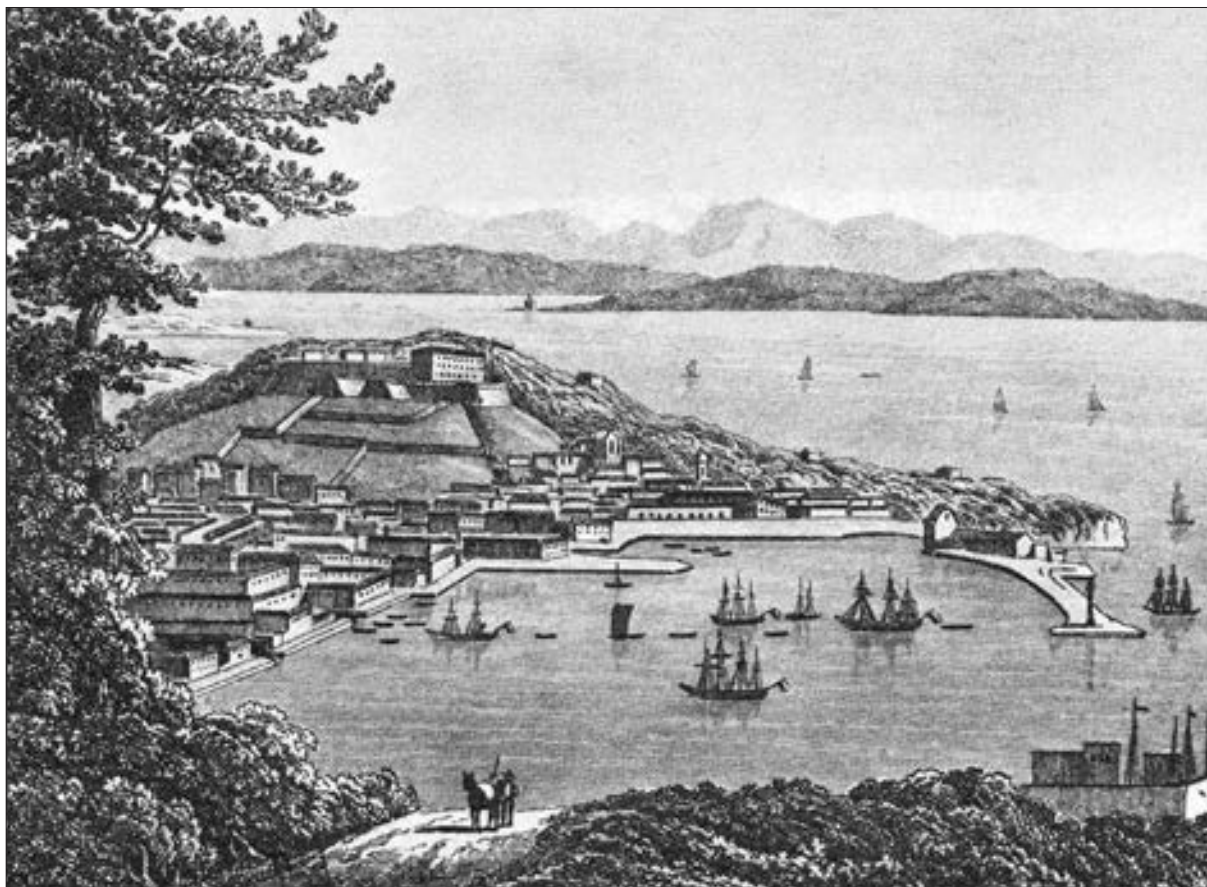
⁵ Negrelli, *Comune e Impero*, str. 156. Franc Jožef I. je 12. aprila 1850 tržaško vdanost monarhiji nagradil in Trst oklical za državno neposredno mesto (*Reichsunmittelbare Stadt*). Mesto je pridobilo status občine in obenem dežele. S podelitvijo posebnega statusa je tako prestol mestni politični eliti ponudil možnost obnovitve mita o »privilegirani svobodi«, ki je Trstu pripadala po zgodovinskem pravu. Gl. tudi: Apih, *La storia politica*, str. 40–41.

⁶ Ne smemo pozabiti, da so tržaški patriciji leta 1550 privolili v popolno politično podrejenost avstrijski dinastiji, da bi preprečili upravno priključitev Trsta h Kranjski (Negrelli, *Al di qua*, str. 18–19).

⁷ V ozadju pridobitve posebnega mestnega statusa leta 1850, za kar so se bolj kot v mesto priseljeni kozmopolitski krogi zavzemali predstavniki patricijskih družin, ki so se imeli za potomce staroselskega tržaškega jedra, je mogoče še sredi 19. stoletja zaznati poskus prepreditve, da bi se Trst priključil k sosednjim pokrajinam, še posebno h Kranjski (prav tam, str. 26–27).

⁸ Vivante, *Irredentismo adriatico*, str. 136–138.

⁹ Verginella, *Il conflitto nazionale*.

Tržaško pristanišče, izvornik iz leta 1840 (*Seri, Trieste nelle sue stampe*).

pozornosti, ki jo je zgodovinarji namenjali preučevanju nacionalne zgodovine, je bilo usmerjene v politično zgodovino na škodo demografske, socialne, gospodarske in ne nazadnje tudi kulturne, to pa tudi potem, ko je mit o Trstu kot italijanskem mestu začel v sedemdesetih letih 20. stoletja pešati zaradi obujanja spomina na habsburško genezo modernega emporija in veličino njegove kozmopolitske preteklosti. V tem pogledu je bil nedvomno eden najpomembnejših zgodovinskih dosežkov izid knjige *Storia economica e sociale di Trieste*, ki je z demografsko, gospodarsko, socialno osvetlitvijo večetnične, večjezične in večverske tržaške stvarnosti presešla močno ukoreninjeno nacionalno osredinjeno pisanje zgodovine Trsta.¹⁰

Predmarčni slovensko govoreči Trst

Avstrijsko primorje se je v predmarčnem času oblikovalo v ozemlje, kjer je v mestih prevladovalo italijansko govoreče prebivalstvo, stalno navzoče manjšine pa so sestavljali nemško, slovensko in hrvaško govoreči pripadniki. Podeželje je bilo poseljeno skoraj izključno s slovensko ali hrvaško govorečim

prebivalstvom. Počasno spreminjanje številčnega razmerja med italijanskim in slovanskim prebivalstvom so povzročali predvsem veliki migracijski tokovi, stekajoči se iz notranjosti v glavna urbana središča tega ozemlja, še zlasti pa v Trst. Jedro migracijskih tokov, ki so zajeli Trst v 18. in 19. stoletju, so sestavljali kmečki fantje in dekleta, ki so v Trst prihajali z Goriškega, Tolminskega, iz Vipavske doline, slovenskih istrskih vasi, s Kranjskega, Notranjskega, Kočevskega. Kot priseljenci so se najpogosteje znašli na dnu mestne družbene hierarhije, kot so potrdile študije Marca Breschija, Elisabette Navarra in še posebno Alekseja Kalca.¹¹

Mesto, ki mu je Karel VI. leta 1719, dve leti po razglasitvi svobodne plovbe po Jadranu, dodelil status svobodnega pristanišča, je doživelo pomemben trgovski in gospodarski vzpon v času vladavine Marije Terezije (1740–1780) in njenega sina Jožefa II. (1780–1790).¹² Zaradi carinskih olajšav in pravice do imunitete so se vanj začeli naseljevati trgovci raznih veroizpovedi (judovske, protestantske, pravoslavne) in različnih etničnih pripadnosti (od srbske, grške, nemške, nizozemske do armenske). V novem em-

¹⁰ Finzi in Panjek, *Storia economica e sociale di Trieste*.

¹¹ Gl. Breschi et al., *La nascita*, str. 69–181.

¹² Dubin, *The Port Jews of Habsburg Trieste*.

poriju, ki je nastajal zunaj srednjeveškega mestnega obzidja, je kozmopolitska trgovska družina za *linguo franco* izbrala italijansko beneško narečje.¹³ Jezik ulice, ki je ohranil nekaj furlanskih primesi, se je uporabljala tudi na borzi in na splošno v trgovskih krogih, ki so delovali na širšem jadranskem območju. V sporazumevanju z oblastmi emporija, ki jih je imenoval Dunaj, je bila v rabi nemščina. Kot ugotavlja Rienzo Pellegrini, so v večjezičnem Trstu 18. in 19. stoletja posamezniki, ki so pripadali »tržaški naciji« (*nazione triestina*), uporabljali en jezik na ulici in pri poslih, drugega v stikih z oblastmi, tretjega pa doma.¹⁴ V domačem okolju se je praviloma ohranjala izvorna govorica priseljencev in priseljenk, kar pomeni, da so tudi priseljenci iz bližnjega slovensko govorečega zaledja v mestnem okolju vsaj v prvi generaciji ohranjali slovensko govoricu.¹⁵

Po mnenju jezikoslovca Pavleta Merkùja je bila tretjina tržaškega prebivalstva slovensko govoreča: poleg priseljenih delavcev in okoliških kmetov je slovensko govoril tudi del obrtnikov, na primer sodarji. Slovenščino so poznali tudi tržaški patriciji, ki so imeli svoja posestva v bližnji in daljni okolici, kot potrjuje korespondenca družine Marenzi, ki je imela svoja posestva na Notranjskem.¹⁶

Med popotniki, ki so obiskali mesto v 19. stoletju, je francoski novinar in pisatelj Charles Yriarte (1832–1898) zagotovo med tistimi, ki so najbolj izpostavili večnarodnost mesta in potrdili sožitje italijanskega, avstrijskega in slovanskega življa: »Italijan živi v Trstu kot v Italiji in se klicuje na jezik, raso, spomin in zemljepisno bližino. Avstrijec, ki mu posest daje pravico do oblasti, vlada milo, blago in dobrotljivo. Kar zadeva Slovane, imajo na svoji strani številčnost, saj njihovo prebivalstvo obdaja [mesto] z vseh strani.«¹⁷ Nekaj desetletij pred njim je Trst v podobni luči videl tudi c. k. visoki uradnik Joseph Brodmann. V opisu mesta, v katerem so drug ob drugem živeli Dalmatinci, Turki, Grki, Italijani, Nemci, Arabci, Angleži

in Kranjci, je izpostavil strpnost, a tudi vzajemno ravnodušnost.¹⁸

Da vsa ta opažanja niso bila le izraz ekscentričnih in pristranskih popotnikov in opazovalcev, potrjuje tudi dokument, ki sta ga leta 1776 podpisala predstavnik mestnega sveta Tommaso Ustia in zastopnik borze Giuseppe Bellusco. V vlogi šolskih nadzornikov, ki ju je imenoval guverner grof Karl Zinzendorf, sta se zavzela, da bi v mestnih osnovnih šolah poleg nemščine poučevali tudi italijanski in slovanski (ilirski) jezik. Oba jezika sta označila za materna oziroma za jezika, ki se govorita v Trstu. V svoji zahtevi, ki sta jo upravičila s trgovskimi potrebami, zemljepisnim položajem mesta, sosednjimi deželami, sta jezika obravnavala enakovredno. Omenjala sta tudi, da je za tržaško prebivalstvo nujno poznavanje slovničnih pravil obeh jezikov.¹⁹

»Narava kraja in potreba trgovine ne dopuščata, da bi bile italijanska, slovanska ali ilirska govorica pozabljene, sicer se ne bi razumeli sosedje, ne podložniki Presvetle Vladoarice, ne mornarji, ki prihajajo v tržaško pristanišče; običajni in materni jezik v Trstu namreč ne more biti samo nemški, temveč morata ostati še zlasti tudi italijanski in slovanski, saj brez njiju tam nikoli ne bi bilo mogoče trgovati niti se pogajati.

Kot dokaz zadostuje opazovati trgovce, ki so se v Trst priselili iz Nemčije in so vedno vodili svoje knjige v italijanščini (iz Italije prihaja zlasti blago, ki ga Nemčija potrebuje). Italijanski in slovanski naciji je treba dati upravno pravico, da opravljata in pošiljata potrebne trgovske in pomorske pošiljke; v italijanščini in slovansčini je treba pridigati božjo besedo; odredbe in vladarjevi patentni pa morajo biti v vednost domačinov in tujcev odobreni v nemškem, italijanskem in ilirskem jeziku.«²⁰

Učinek zahtev nadzornikov je bil viden že marca 1777, ko so v mestni šoli izbrali in zaposlili učitelja, ki je bil več časa poučevanja v »kranjščini« in je obvladal tudi »ilirščino«.²¹ Da to ni bilo edinstveno spoštovanje krajevnih jezikov, potrjuje tudi zahteva mestnih oblasti leto pred tem, da v Žavodu za revne namestijo

¹³ O konceptu italijanščine kot *lingue france* gl. Finzi, *La base materiale*, str. 317–331, še zlasti str. 325.

¹⁴ Pellegrini, *Per un profilo linguistico*, str. 294–295.

¹⁵ Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*.

¹⁶ Merkù, *La presenza slovena*, str. 288; Merkù, *Slovenska plemiška pisma*.

¹⁷ Yriarte, *Trieste e l'Istria*, str. 9. Urednik italijanskega prevoda knjige poudari avtorjevo »neobjektivno« percepcijo obiskanih krajev. V opombah pod črto dopolni in popravi njegovo pisanje še zlasti takrat, ko ta omenja razmerja med posameznimi etničnimi skupnostmi v Trstu in Istri: »Yriarte je tako kot mnogi tujci imel izkrivljeno predstavo, da je Istra slovanska dežela, in ker jo je obiskal s tem prepričanjem, je bil presečen, ko je videl, da v tamkajšnjem civilnem življenju prevladuje italijanski vidik. Zato je njegova pripoved navidezno v nasprotju s teorijo, s katero namerava upravičiti povedano. Mi želimo le opozoriti na nekatere izmed teh nepravilnosti in italijanskega bralca opomniti, da je ozemlje, ki ga je francoski pisatelj obiskal, naše ...« (prav tam, str. VI–VII). O Yriartovi težnji »po beleženju sugestivne predstave o slovenskem etnično-folklorističnem elementu« gl. tudi: Cervani, *La Trieste Ottocentesca*, str. 14–15.

¹⁸ Brodmann, *Memorie politico-economiche*, str. 13. Brodmann je bil leta 1814 imenovan za tajnika Intendance v Istri (Caprin, *Tempi andati*, str. 362). Cervani ga označi za nezanesljivega opazovalca, »Avstrijca in avstrijakanta«, ki je imel Trst za kozmopolitsko mesto in je zanikal njegov prevladujoči italijanski narodni »značaj« (Cervani, *La borghesia triestina*, str. 34).

¹⁹ O vključitvi italijanščine in ilirščine (s tem izrazom se v tržaških dokumentih označuje praviloma hrvaščina ali srbščina, občasno tudi slovensčina) v osnovno šolstvo, v De Rosa, *Libro di scorno*, str. 29–31. O razlikovanju med ilirščino in kranjščino, ki se leto pozneje pri namestitvi učiteljev razume kot nadpokrajinski jezik, gl. prav tam, str. 33.

²⁰ C. R. Governo, B. 126, 27. november 1776, cit. po De Rosa, *Libro di scorno*, str. 30–31.

²¹ Prav tam, str. 331. Ustanavljanje trivialk za slovensko prebivalstvo v okoliških vaseh se je začelo leta 1780, najprej v Šklednju, pozneje pa v okoliških vaseh Katinara (1791), Prosek (1795) itd. Gl. tudi Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–337.

Cerkva sv. Antona Novega, izvornik iz leta 1845 (Seri, Trieste nelle sue stampe).

nekdanjega jezuita, sposobnega spovedovanja v italijanščini, slovenščini in nemščini.²²

V tržaških katoliških cerkvah so verski obredi v drugi polovici 18. stoletja potekali bodisi v italijanščini bodisi v slovenščini, v nekatoliških cerkvah pa v jeziku, prevladujočem v posamezni verski skupnosti. V cerkvi Matere božje Morske se je bogoslužje obhajalo v »*lingui schiavi et illirici*«, vse dokler niso cerkve leta 1787 zaprli.²³ Znana je bila kot cerkev okoliških prebivalcev in sedež bratovščine Blažene Matere božje. Leta 1756 so bili na seznamu njenih udov poleg tržaških patricijev tudi posestniki iz predmestja in nekateri trgovci s Kranjskega (npr. Mihael Zois in Jurij Urbas), ki so odprli svoja podjetja v Trstu.²⁴ Okoliški kmetje so pristopili k bratovščini, ki je delovala v cerkvi svetega Rožnega venca, kjer je nedeljski verouk potekal v slovenščini.²⁵ Dokler ni bil jezuitski red leta 1773 razpuščen, so bile slovenske pridige redno tudi v jezuitski cerkvi svete Marije Velike. Jezuiti so od 17. stoletja namenjali posebno skrb slovenskim

vernikom v mestu in okolici. Katekizem so poučevali v »kranjskem« jeziku. Njihove pridige v slovenščini so priklicale v cerkev »veliko število oseb kranjske pripadnosti, živečih v starem in tudi v novem mestu; še zlasti se jih je udeleževala služinčad.«²⁶ Zaradi navedenih podatkov ne preseneča priporočilo guvernerja Karla grofa Zinzendorfa, ki je 3. aprila 1777 škofa Inzaghija pozval, naj tudi v cerkvi svetega Antona Novega, ki je bila zgrajena v osrčju trgovske Terezijanske četrti, namesti duhovnika, večšega kranjskega jezika.²⁷ Škof je prošnji ugodil, ker je bil tudi sam mnenja, da bo v osrčju »novega mesta« slovenski pridigar zadostil potrebam »ljudstva starega in novega mesta ter okolice.«²⁸ Pri verskih obredih v mestnih cerkvah se je raba slovenskega jezika nadaljevala tudi v prvi polovici 19. stoletja. V letih med 1832 in 1845 jo je še posebno podpiral tržaško-koprski škof Matevž Ravnikar, aktiven v izobraženskih krogih, ki so si prizadevali za uveljavitev knjižne slovenšči-

²² Finzi, *La base materiale*, str. 324.

²³ Curiel, *Trieste settecentesca*, str. 7.

²⁴ Archivio Diplomatico di Trieste, Chiesa e confraternita della Madonna del Mare, 9 G 5/4; Entrata della Ven. chiesa o Confraternita della B. V. Maria del Mare, 9 G 5/4 in 15 D 3.

²⁵ Archivio Diplomatico di Trieste, Chiesa SS. Rosario, 15 G 8.

²⁶ Apih, *La società triestina*, str. 112; Simčič, Cenni sulla presenza, str. 473–474; gl. tudi Cuscito, *Il ritorno*, str. 195–198.

²⁷ Simčič, Cenni sulla presenza, str. 474; Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji*, str. 92.

²⁸ AST, Intendenza commerciale per il Litorale in Trieste, št. 172, 24. september 1756.

ne.²⁹ Slovenskemu opismenjevanju je bil v štiridesetih letih 19. stoletja naklonjen tudi tržaški guverner grof Franz Stadion pl. Warthausen, ki je podprl ustanavljanje slovenskih šol v predmestjih in okolici Trsta ter tiskanje slovenskih učbenikov.

Kranjska trgovska diaspora

Iz številnih virov je razvidno, da izvorna etnična pripadnost priseljencem ni preprečevala integracije v mestno življenje in asimilacije z večinskim prebivalstvom, ki je bilo v Trstu italijansko govoreče. Medtem ko so se najrevnejši priseljenci in priseljenke praviloma asimilirali s prebivalstvom,³⁰ ki se je priselilo iz Furlanije, so se trgovci s Kranjskega, Štajerskega in Koroškega večinoma nagibali k integraciji v nemško govorečo skupnost. Pri tem pa ni šlo samo za znanje nemškega jezika, ki so ga pogosto pridobili v izvornem okolju, temveč tudi za ohranjanje regijske identitete, ki je bila pomembna sestavina vključevanja in združevanja v novi mestni stvarnosti. Posamezniki, ki so se v Trst priselili s Kranjskega, kot tudi s Štajerskega in Koroškega, so bili člani neavtohtonih skupnosti, ki so bile v Trstu pokrajinsko razpoznavne. Večinoma so govorili v »kranjščini«, delno v nemščini, izjemoma v italijanščini. Tisti, ki so se slovenščino naučili v stiku s podložniki, služinčadjo, kmeti in delavci, so jo uporabljali pri svojih vsakodnevnih stikih s slovensko govorečim mestnim in okoliškim prebivalstvom. Čeprav nam večletni izvor kranjske srenje v Trstu nikakor ne dovoljuje enačenja termina kranjski s slovenskim, pa nam raziskovanje kranjskih priseljencev vendarle vsaj delno odstira pogled na del tržaškega prebivalstva, ki je bil v 18. stoletju in prvi polovici 19. stoletja slovensko govoreč.

Raznovrstno arhivsko gradivo potrjuje, da so slovensko govoreči Kranjci, tako kakor slovensko govoreči Štajerci in Korošci, sestavljali strukturno šibke skupnosti, podvržene osipu zlasti tistih članov, ki so se v Trstu stalno naselili. Razglasitev proste plovbe po Jadranu leta 1717 in svobodnega pristanišča v Trstu 18. marca 1719 je odmevala v širšem zaledju Trsta, tako v mestih kot na podeželju, med mestnimi in kmečkimi trgovci. Čeprav je bila nova cesarska zakonodaja privlačna zlasti za tujce (oproščeni so bili na primer kaznivih dejanj, ki so jih zagrešili na tujem), je blagodejno vplivala tudi na podjetnike iz kranjskega zaledja, ki so trgovali z železom, jeklom, živim srebrom, platnom in žitom. Na podlagi ohranjenih virov je sicer težko ugotoviti, koliko trgovcev

je bodisi iz mestnega bodisi iz kmečkega kranjskega okolja redno zahajalo v Trst in v kolikšnem številu so se odločili, da se bodo za stalno preselili v tržaški emporij. Med lastniki hiš in skladišč, zgrajenih v novem predelu mesta – na območju solin in zunaj srednjeveškega mestnega obzidja –, od leta 1727 podrejenem trgovskemu in pomorskemu sodišču, je bilo kar nekaj trgovcev in podjetnikov s Kranjskega. Nekateri med njimi so kljub skromnim finančnim sredstvom kot delničarji pristopili k Cesarski Vzhodni družbi, ustanovljeni leta 1719, da bi se razvila trgovina med avstrijskimi deželami ter Bližnjim in Daljnim vzhodom. Nekaj Kranjcev je bilo med svetniki in visokimi uradniki trgovinske intendance. Med njimi je izstopal merkantilist in podjetnik Franc Henrik baron Raigersfeld (1697–1760), promotor razvoja avstrijskega pomorstva. Na Reki je leta 1719 kupil ladjo za prevoz blaga vzdolž jadranske obale, dve leti pozneje pa je tam postal delničar podjetja Orlando. Na pobudo osrednjih oblasti se je leta 1723 preselil v Trst in prevzel vodenje Cesarske Vzhodne družbe. Pozneje je odpotoval na Portugalsko, da bi pripravil temelje za habsburški kolonialni vzpon. Ker mu to ni uspelo, se je vrnil v Ljubljano³¹ in leta 1731 sprejel novo službo pri komerčni intendanci v Trstu, ki je v emporij privabljala tujce s podjetniško in trgovsko žilico. Raigersfeld se je spet znašel v družbi kranjskih trgovcev, ki so pristopili k Vzhodni družbi, zlasti tistih, ki so se stalno naselili v Trstu in postali člani tržaškega merkantilnega sloja ter lastniki stavb s trgovskimi prostori, skladišči in zasebnimi stanovanji. Bili so del podjetniškega sloja, ki je v očeh polihistorja Pietra Kandlerja novo mesto germaniziral.³²

Za stalno nastanitev v Trstu so se sicer bolj kot Kranjci odločali Štajerci in Korošci predvsem zaradi večje oddaljenosti obmorskega mesta od izvornih krajev njihovega delovanja. Povezovalni dejavnik v omenjenih skupnostih so bili trgovci, podjetniki, državni uradniki in funkcionarji, ki so se ob potrebi prelevili v dobrotnike in zaščitnike revnejših rojakov. Z družbenim vzponom so se praviloma prebili v višje sloje mestne hierarhije, kjer je bil prestop v nemške vrste, ki so pomenile element nepretrgane povezave z izvornim okoljem, največkrat samoumevna izbira.

Konec 18. stoletja, ko je mesto doživelo obdobje gospodarske rasti in se je poleg trgovine razvila tudi manufakturna dejavnost, se je vanj preselila druga generacija kranjskih trgovcev. Nekateri so bili lastniki podjetij na Kranjskem in so v Trstu odprli podružnico, v kateri se je zaposlil eden od sinov, ki je predhodno opravil pripravništvo pri kakem tržaškem podjetju. Mladi Kranjci, stari petnajst, šestnajst let in zatorej samski, so svojo dejavnost pogosto začeli kot

²⁹ Ravnikar je pripadal krogu prvih glasnikov slovenskega nacionalizma, ki so prispevali k formiranju in uveljavljanju slovenske knjižne norme kot (prihodnjega) nacionalnega jezika Slovencev (gl. Kosi, *Kako je nastal slovenski narod*, str. 127–202).

³⁰ Aleksej Kalc je zelo podrobno preučil oblike vključevanja tržaškega prebivalstva po krajevem izvoru in spolu v 18. stoletju (Kalč, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*).

³¹ Šorn, *Merkantilist*, str. 81–87; Štuhec, »Ah Ljubi Bog«, str. 203–215.

³² Kandler, *Storia del Consiglio*, str. 131; Curiel, *Trieste settecentesca*, str. 23.

vajenci pri kakem družinskem znancu ali sorodniku. Ivan Kisovic je na primer začel trgovati s platnom in drugim kolonialnim blagom, ko se je prvin trgovanja naučil pri stricu Štefanu Kisovicu, trgovcu s platnom.³³

Brata Vodlej (Wodley) iz Kranja sta se kot tridesetletnika, ko sta imela že bogate poklicne izkušnje na tržaškem trgu, odločila za razširitev trgovske dejavnosti. V obmorskem emporiju sta ustanovila podružnico družinskega podjetja, ki je delovalo tako v domačem Kranju kot v Celovcu. Trgovala sta z žebliji, železovo rudo in platnom, in ker sta razpolagala z 20.000 goldinarji osnovnega kapitala, sta se brez ovir vpisala na seznam veleborznih trgovcev. Od aprila 1798 sta pripadala veleborznemu jedru tržaških trgovcev.³⁴

Trgovski pomočniki, ki so v Trstu pridobili komercialno znanje in se priučili novih veščin, so se uveljavili kot trgovci in v svoji dejavnosti okrepili trgovinsko izmenjavo z domačimi kraji. Med Štajerci in Kranjci pa je bilo kar nekaj takih, ki so se trgovskih poslov izučili v rodnih krajih in se v Trst preselili šele potem, ko so si pridobili dovolj poklicnih izkušenj in kapitala. Pri ustanovitvi podjetja so izbrali družabnika, ki je izhajal iz sosednje dežele ali pa tudi iz bolj oddaljenih krajev, kar je bilo dobro jamstvo za trgovski uspeh. Pestra geografska pripadnost družabnikov je omogočala navzočnost trgovskega podjetja na različnih trgih, kar je bilo še zlasti pomembno za začetek dejavnosti. Čeprav je bil tržaški emporij tudi kraj bliskovitih podjetniških vzponov, si glavnina trgovcev ni mogla obetati hitrega uspeha. Dober začetek trgovskih poslov je bil vsekakor odvisen od znanstev in stikov, ki jih je začetnik vzpostavil z že uveljavljenimi trgovci. Da so dobra znanstva z najvplivnejšimi tržaškimi trgovci vselej delovala blagodejno, potrjujejo številni dokumenti, zbrani v fasciklih Trgovskega in pomorskega sodišča v Trstu. Ob vpisu na borzni seznam, za katerega je ustanovitelj podjetja potreboval privolilno izjavo borznih svetnikov, se je najpogosteje pokazala moč neformalnih vezi.

42-letni Mihael Dimnik, v aktih je zapisan kot Michele Dimnig, po rodu Ljubljčan, ki je že dobrih dvaindvajset let živel v Trstu, 23-letni Francesco Steinwinter, prav tako Ljubljčan, in Giacomo Venier iz Fiumicella, štiri leta živeč v Trstu, po vsej verjetnosti niso dobili dovolj stanovske podpore, da bi se njihovo podjetje vpisalo na seznam tržaške borze. Prošnja, ki so jo vsi trije leta 1801 naslovili na njeno

vodstvo, je bila namreč zavržena. Podjetje *Dimnig, Venier in Steinwinter* ni bilo sprejeto med veleborzniška podjetja, čeprav je njihov začetni kapital v višini 24.000 goldinarjev kar za 4000 goldinarjev presegal zahtevano vsoto za vpis in začetek trgovske dejavnosti. Pomenljivo je, da tudi delovne izkušnje, ki so jih vsi trije družabniki pridobili v tržaških trgovskih podjetjih, na primer pri podjetju *Dobner* in podjetju *Speranza Morpurgo*,³⁵ niso zadostovale za ugodno mnenje borznega svetništva. Po mnenju predstavnika borze Andrea Griota izražena volja in poštenost kandidatov nista zadostovali za odprtje trgovine na debelo tudi zato, ker prosilci niso kazali zadostne usposobljenosti za specializacijo v prodaji blaga, kar je povečalo dvom o njihovi izkušnosti.³⁶ Zavrnitev prošnje je vsekakor neobičajna za emporij, kjer so podjetja trgovala z mešanim, zlasti kolonialnim blagom, in to še dolgo v drugi polovici 19. stoletja.

Poleg tega je treba omeniti, da je bila restriktivna politika borznega telesa občasno strpna do mnogih, ki so trgovali, ne glede na predpisane zakone. V Trstu je kar mrgolelo nezakonitih trgovcev, *ad hoc* špediterjev in posrednikov, ki so delovali in bogateli, ne meneč se za emporialno zakonodajo. Ne nazadnje je bilo v mestu z razvijajočo se trgovsko in pristaniško dejavnostjo hitro in nezakonito povzpetništvo možno tudi zaradi svoboščin, ki so jih dodeljevale osrednje oblasti. Stanovske meje so bile bolj prepustne kot na drugih območjih monarhije,³⁷ saj so bili priseljenci, ki so bili pri opravljanju trgovskih poslov uspešni ali pa so v mesto prinesli veliko kapitala, zlahka sprejeti v vodilni podjetniški sloj ne glede na njihovo predhodno kršenje zakonov. Za vključitev v tržaške trgovske vrste je bil denar pomembnejši od izvora, maternega jezika, veroizpovedi in nekdanjih kršitev zakonodaje.

Med trgovci kranjskega porekla v Trstu je treba omeniti tudi tiste, ki so se ukvarjali z mednarodno trgovino. Mednje spadajo gorenjski trgovci, ki so prodajali železovo rudo in železne izdelke v južno Italijo. V nekaterih primerih je prodor na tržaški trg sledil preselitvi v Ljubljano. Med njimi je bilo tudi nekaj takih, ki so del leta preživeli na Gorenjskem, v neposredni bližini fužin in plavžev, kjer so kupovali blago, del leta pa v Trstu, kjer so ga prodajali. Štalna preselitev v Trst je bila povezana z novimi in ambicioznejšimi podjetniškimi podvigi, za katere je bila potrebna celoletna navzočnost v obmorskem mestu.³⁸

Podjetniški podvigi Franca Tomaža Grošlja, v tržaških aktih Francesca Tommasa Grossla, Matevža

³³ Šorn, *Merkantilist*, str. 81–87.

³⁴ AST, Tribunale commerciale e marittimo, škatla 161 in škatla 164. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da se je družinsko podjetje Wodley ohranilo tudi po smrti enega od bratov. O značilnostih družinskih podjetij v Benetkah gl. Lane, *I mercanti di Venezia*, str. 76–77. Tematiko prepleta med podjetniško dejavnostjo in družinskimi strukturami v Trstu je najtehtneje preučila Anna Millo, *Storia di una borghesia*, str. 28–36.

³⁵ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Trieste il 1 agosto 1801, Protocollo delle informazioni, škatla 167.

³⁶ AST, Inclito C. R. Tribunale, Trieste il 20 agosto 1801, škatla 167.

³⁷ Apollonio, *Trieste tra guerra e pace*, str. 300; Apih, *La società triestina*, str. 80.

³⁸ Šorn, *Začetki industrije*, str. 48. O kranjskih trgovcih v tržaških merkantilnih vrstah gl. Panaritti, *Il »dannato commercio*, str. 111–127.

Borzni trg (Piazza della Borsa), izvornik iz leta 1840 (Seri, Trieste nelle sue stampe).

Demšarja (Mattie Demsarja) in Jurija oziroma Giorgia Urbasa so med najrelevantnejšimi. Vsi trije so se kot uveljavljeni trgovci preselili v Trst s Kranjskega. Franc Tomaž Grošelj, ki je odraščal v kroparski fužinski družini, se je leta 1723 preselil v Ljubljano. V prestolnici dežele Kranjske je postal trgovec na drobno in se nastanil v hiši, ki jo je kupil na Bregu. Kmalu po letu 1730 se je preselil v Trst, kjer je razširil svojo podjetniško dejavnost. Stanoval je v bližini Raigersfeldove rezidence na Ulici Santi Martiri, na območju, kjer je živel del novomeščanske elite. Približno deset let po prihodu v tržaški emporij je skupaj z Wilhelmom Godslavom kupil ladjo *L'Aurora*, ki je imela sedemdeset ton nosilnosti in je bila primerna za obalno plovbo ter trgovino vzdolž Jadrana. V štiridesetih letih 18. stoletja je bil izvoljen v vodstvo tržaške borze.³⁹ Leta 1754 je njegov osnovni kapital znašal sicer le borih 8000 goldinarjev. Da je bil Grošelj polnopraven član tržaške trgovske elite, je razvidno tudi iz zakonske zveze njegove hčere Marjane, ki se je leta 1754 poročila z baronom Giuseppejem Pasqualejem Riccijem, cesarskim funkcionarjem in enim vidnejših promotorjev tržaškega merkantilnega

razvoja.⁴⁰ Iz tega, da se je Grošelj še istega leta iz Trsta preselil v Ljubljano, lahko sklepamo, da je s tem sklenil svojo podjetniško kariero v Trstu, obenem pa je to tudi dokaz za mobilnost, značilno za kranjske trgovske kroge.

O Matevžu Demšarju, enem od gorenjskih sitarjev in podjetnikov sitarstva, ki so delovali na območju med Škofjo Loko in Kranjem, v tržaških aktih ni veliko podatkov. Ni znano, kdaj je del svoje podjetniške dejavnosti preselil v Trst, vemo pa, da je leta 1754 njegovo podjetje razpolagalo s 35.000 goldinarji osnovnega kapitala in da je tri leta pozneje kandidiral za direktorja tržaške borze.⁴¹

Z nekoliko skromnejšimi sredstvi je v tržaškem emporiju deloval Jurij Urbas iz Planine, špediter in trgovec, ki je imel 8000 goldinarjev osnovnega kapitala in se je ukvarjal s prevozom živega srebra iz Idrije v Trst. Kupoval je zemljišča na območju izsušenih solin in na enem od njih zgradil tudi gostilno. Od 1. do 7. decembra 1750 je gostil stotnika, pet poročnikov in 56 vojakov, kar nam daje misliti, da si je ob gostinskem prostoru omislil tudi prostore s prenočišči

³⁹ Šorn, *Trst in njegovo neposredno zaledje*, str. 154. Gl. tudi Cusin, *Appunti alla storia*, str. 205–206.

⁴⁰ Marjani in Pasqualeju se je v zakonu rodilo osem otrok, med njimi hči Marianna, ki se je poročila z Giovannijem Rossettijem, starejšim bratom tržaškega zgodovinarja Domenica Rossettija (Biagi, Giuseppe Pasquale Ricci, str. 15).

⁴¹ Šorn, *Začetki industrije*, str. 88–89.

in številnimi ležišči.⁴² S prenočevanjem vojske se je v Trstu ukvarjal tudi Mihael Zois, ki je leta 1749 skupaj z Jurijem Urbasom kupil zemljišče pri Belvederju, vendar ga je (v nasprotju s prvim) kmalu prodal.⁴³

V skupini kranjskih trgovcev je Mihaelu Angelu Zoisu in njegovemu sinu Žigi brez dvoma pripadalo najvidnejše mesto. Mihael Angel, v uradnih aktih Michelangelo, kot se je občasno podpisoval, rojen v bližini Bergama, je obogatel v Ljubljani.⁴⁴ S trgovino se je sicer najprej preizkusil v Benetkah, kjer je deloval njegov brat Filip, nato v Trstu, potem pa se je preselil v Ljubljano, kjer se je zaposlil pri podjetniku Petru Antonu Codelliju, postal njegov družabnik in pozneje kot edini lastnik prevzel podjetje, ki se je ukvarjalo s prodajo volne in železa. Nato je postal oskrbnik gorenjskih fužin, pa tudi lastnik gorenjskih plavžev,⁴⁵ velik izvoznik gorenjskega in koroškega železa na italijanski trg ter trgovec z žitom.⁴⁶ Zoisovo podjetje je v tržaškem emporiju delovalo od tridesetih let in je imelo v lasti tri nepremičnine. V prvi, vredni 30.000 goldinarjev, je bila Zoisova rezidenca in sobe, v katerih so prenočevali njegovi imenitni znanci iz Ljubljane. Atonio Scussa omenja, da se je grof Sigismund Colembergh s svojo damo najprej zadrževal v gosteh pri Raigersfeldu, pozneje pa pri Mihaelu Zoisu. Podobno je bil pri njem leta 1738 v gosteh grof Auersperg.⁴⁷ Druga Zoisova nepremičnina je bila skromnejša, vredna zgolj 2000 goldinarjev, in je bila po vsej verjetnosti skladišče. Tretjo, ki je stala na glavnem trgu, v bližini magistrata, je kupil od svojega družabnika za 1800 goldinarjev.

Žiga Zois se je rodil v Trstu 23. novembra 1747. Kot enaindvajsetletnik je postal družabnik v očetovem podjetju, ki ga je nekaj časa vodil skupaj s stricem Bernardinom, pozneje pa sam. Leta 1768 je po očetu podedoval tržaško rezidenco in skladišča v vrednosti 45.000 goldinarjev.⁴⁸ Vzpon Zoisovega podjetja se je končal v osemdesetih letih zaradi vse močnejše kon-

kurence angleške ponudbe železa s severa Evrope.⁴⁹ Na začetku 19. stoletja se je podjetje znašlo v težavah, zato se je Žiga odločil za prodajo tržaške rezidence, in sicer za 120.000 goldinarjev, ki jih je kupec izplačal šele leta 1814. Od leta 1807 je glavnino trgovskih poslov opravljal v Ljubljani.

Če drži, da se trgovske diaspore, kot trdi Philip Curtin, samoukinjajo,⁵⁰ je bila kulturna in družbena integracija Kranjcev v tržaško okolje odvisna od tega, ali so prekinili stike z izvornim okoljem. Glede na to, da v kranjskih krogih ni bilo močnih povezovalnih dejavnikov, kakršne so poznale takratne verske diaspore, je bila verjetnost integracije z večinskim okoljem velika in zanjo skorajda ni bilo ovir. Vendar je iz posamičnih biografij kranjskih trgovcev razvidno, da so ti pogosto ohranjali precej trdne vezi s svojim domačim okoljem. V tržaško družbo so se vključili, zlasti če so v Trst prišli kot mladi pripravniki in se tam tudi poročili. Trg je potem opravil svoje, zabilisal je izvorno poreklo trgovca, trgovčeva pripadnost pa je ostala razvidna zlasti iz družbene mreže in nabora strank, ki so kupovale njegovo blago, kar pomeni tudi iz geografskega dometa poslovanja.⁵¹

Od furmanov do bankirja

Če opazujemo tržaško družbo in gospodarstvo prve polovice 19. stoletja, ugotovimo, da je predmarčno obdobje v socialnem in gospodarskem pogledu nadaljevanje starega družbenega reda 18. stoletja. Vse do dvajsetih let so v tržaških trgovskih krogih prevladovali družbene in gospodarske prakse, ki so bile značilne za merkantilistično obdobje in so spremljale avstrijski poskus lastnega uveljavljanja na področju mednarodne trgovine. Šele v tridesetih letih 19. stoletja je v tržaškem gospodarstvu zaznati prve spremembe, povezane z razvojem manufaktur in večjih delavnic. V tem obdobju se je oblikovala tudi nova skupina prevoznikov, predvsem z Notranjskega, katerih imena (omenimo naj Petra in Andreja Zerjava, Jurija in Franca Tomšiča – ta je bil v Trstu tudi lastnik skladišča olja) ne puščajo veliko dvomov o njihovem poreklu, čeprav ne vemo, ali je bil njihov izvor tudi pomemben samoidentifikacijski dejavnik.

V predmarčnem času je bilo za večino tržaškega prebivalstva vprašanje etnične pripadnosti postranskega pomena. Spornost rabe poznejših, z nacionalnostjo določenih interpretativnih kategorij je razvidna pri trgovcu in podjetniku Frančišku Tadeju Reyerju (v aktih je praviloma zapisan kot Francesco

⁴² Archivio Diplomatico di Trieste, Jenner, Notizie cronologiche, škatla 1/2 CI, str. 162; Braun, *I diari*, 1. knjiga, str. 136. Gl. tudi Šorn, Obrtništvo v slovenskem prostoru, str. 162.

⁴³ Antonio Scussa navaja Zois kot enega prvih trgovcev, ki je začel graditi na območju bivših solin: »Primo de Mercanti che principiò inq. Sto mese quiui Fabricare è il Sig.r Michel Zojs di Lubiana nel florido Negotio del Sig.r Codelli. Questo comprò il Canale e Case della Sig.ra Bar. Vd.a Argento, et in questo hoggi diede principio alle fondamenta, per poi proseguire la Fabrica« (Braun, *I diari*, 1. knjiga, str. 12); gl. tudi Šorn, *Začetki industrije*, str. 54.

⁴⁴ Kacin, *Žiga Zois in italijanska kultura*; Kočar in Kacin, *Žiga Zois in italijanska kultura*, str. 240–243.

⁴⁵ Mihael Angel Zois je leta 1752 kupil fužine z mlinom in gradom na Plavžu ter fužino v Mojstrani. Spravil ju je v obratovanje in leta 1775 prodal Valentinu Ruardu (Lačen Benedičič, Pridobivanje železa, str. 75).

⁴⁶ Šorn, *Začetki industrije*, str. 46 in 145.

⁴⁷ Braun, *I diari*, il 27, 28 luglio 1749, 2. knjiga, str. 213 in 240.

⁴⁸ Iz seznama pohištva, ki ga je Mihael predal Žigi, je razvidno, da je bilo v stavbi trinajst ogleдал, štiri lestenci in 42 svetilk (Mikolič, *Michelangelo Zois*, str. 44.)

⁴⁹ Brodmann, *Memorie politico-economiche*, str. 32. O konkurenci švedskega in baltskega železa piše tudi Casanova, *Epistolario 1759–1798*, str. 181; Šorn, *Začetki industrije*, str. 152–156; Šorn, Pregled našega železarstva, str. 243–277.

⁵⁰ Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History*.

⁵¹ O tem, kako manjšine kot subkulturne družbe organizirajo svoje interese, ne glede na povpraševanje in ponudbo, gl. Is-sing, *Minderheit im Spannungsfeld*, str. 7.

Cerkev sv. Antona Novega, izvornik iz leta 1840 (Seri, Trieste nelle sue stampe).

Taddeo Reyer), rojenem v slovensko govoreči družini v Pušji vasi leta 1760. Nekateri pisci krajevne zgodovine ga imajo za Nemca, drugi za Italijana. Zaradi njegovega izvora bi ga lahko oklicali tudi za Slovenca. V času študija teologije in filozofije se je kot domači učitelj zaposlil pri trgovcu Strolendorffu, pri katerem se je priučil trgovskih veščin in postal njegov družabnik. Reyer je zlasti po prvem potovanju v Ameriko leta 1781 postal izjemno sposoben trgovec. Na novi celini je spoznal Benamina Franklina in se z njim spoprijateljil. Po vrnitvi v Trst leta 1788 je bil sprejet v prostozidarsko ložo. Deset let pozneje je bil eden od treh družabnikov velikega podjetja *Pellegrini, Reyer in Schlick*, ki je delovalo do leta 1802, ko je iz njega izstopil Pellegrini. V času celinske zapore je Reyer uvažal blago v Avstrijo prek ruskih pristanišč. Kot uspešen podjetnik je prevzel pomembne in ugledne funkcije v tržaškem trgovskem predstavništvu in na področju zavarovalništva. Dobro bi bilo preučiti, ali je Reyer kot zelo ugleden član tržaške elite ohranjal stike z rodnim okoljem in v kakšni obliki.⁵²

Po koncu francoske zasedbe so na tržaškem trgu kljub močni konkurenci ruskega in švedskega železa še vedno vztrajali izvozniki gorenjskega železa. Trgovci s Kranjskega so trgovali tudi z lesom, oljem, kavo, petrolejem in južnim sadjem.⁵³ Med njimi je dobro omeniti Franca Simona Jugoviča, trgovca s platnom in oljem, ki je postal po obsegu proizvodnje tretji največji gorenjski sitar.⁵⁴ Trgovska podjetja, ki so jih Kranjci odpirali v Trstu na začetku 19. stoletja, so sledila vzorcu, značilnem za 18. stoletje.⁵⁵ Podjetje je ustanovilo več družabnikov, ki so si razdelili stroške naložbe v trgovski projekt, pa tudi območja trgovanja. Anton Klemenc, po rodu s Kranjskega, se je v Trst preselil kot šestnajstleten fant. Za poklicni preskok se je odločil v triinštiridesetem letu, torej v zrelem obdobju, ko je bil že poročen in trgovsko izkušen. Njegov družabnik je bil sedemintridesetletni Jakob Encinger, Korošec iz Zwetschaka, samski, že dvajset let nastanjen v Trstu, do takrat zaposlen v podjetju *Wirkel Frohn, Trapp in Mauroner*. Po dolgem obdobju dela pri drugih sta Klemenc in Encinger zbrala 10.000 goldinarjev osnovnega kapitala in

⁵² Cervani, *La borghesia triestina*, str. 47–50; Tamaro, *Documenti di storia triestina*, str. 191; Apih, *La storia politica*, str. 23–25; Stefani, *Bonapartisti triestini*, str. 454; Stefani in Astori, *Il Lloyd triestino*.

⁵³ Kresal, *Vloga in pomen*, str. 85–91, še zlasti str. 88.

⁵⁴ Šorn, *Začetki industrije*, str. 54.

⁵⁵ Millo, *Storia di una borghesia*, str. 70–71.

zaposila za vpis na borzni seznam trgovcev. Napovedala sta, da se bo njuna trgovina ukvarjala s preprodajo usnja in da se bosta specializirala za špediterstvo z Nemčijo.⁵⁶

Z zagonskimi težavami se je spopadal Matija Urbas iz Planine, verjetno daljni sorodnik že omenjenega Jurija Urbasa. Prvega januarja 1799 je po stečaju podjetja, ki ga je ustanovil z Antonom Kozirjem (najbrž je to poitalijančena oblika priimka Košir), prevzel njegov družbeni del in ustanovil novo podjetje. Pridružili so se mu Anton Eggerter, po rodu iz koroškega Špitala ob Dravi, Mihael Regačnik (Michele de Regatschnig) in Ivan Aleš (Giovanni Allesch), oba iz Beljaka, ter Tržičan Felice Antonio Burlo. Urbas se je v drugo preizkusil v zahtevnejšem projektu. Grosistično podjetje, ki so ga na borzni seznam vpisali 24. februarja 1800, se je specializiralo za trgovino s platnom in špediterstvo z Nemčijo. Kmalu po ustanovitvi se mu je pridružil Nizozemec, petindvajsetletni Polikarp Berquier. Takrat je bil Urbas star enaintrideset let, bil je poročen in imel je enajst let trgovskih izkušenj.⁵⁷ Urbasovo podjetje se je preimenovalo v podjetje *Urbas, Berquier & Comp.* in je začelo novo dejavnost s 24.000 goldinarji osnovnega kapitala. Glavnino vsote (14.000 goldinarjev) je priskrbel Urbas sam, zato je bil upravičen do 80 % dobička, drugih dvajset je bilo Berquierovih. Regačnik, Aleš, Eggerter in Burlo so prejeli plačo v znesku 800 goldinarjev. Matija Urbas je 31. decembra istega leta umrl. Ne vemo, ali je preminil nenadoma ali po dolgotrajnejši bolezni, vemo pa, da je bilo z njegovim odhodom podjetje *Urbas, Berquier & Comp.* ukinjeno in da so bili Urbasovi dediči (žena z mladoletnimi otroki) odpravljeni s skromno vsoto 6737 goldinarjev. Kmalu zatem je nekdanji Urbasov družabnik Berquier ustanovil novo podjetje in vanj vložil 33.700 goldinarjev osnovnega kapitala, kot družabnik pa se mu je pridružil Eggerter s 5000 goldinarji.⁵⁸ Se je Berquier z zvijačo polastil Urbasovega deleža? Morda. O tem, kako so vdove trgovcev z mladoletnimi otroki ostale marsikdaj brez sredstev za preživetje, še zlasti po zaslugi slabih svetovalcev in neljalnih družabnikov, priča precej dokumentov, ohranjenih v fondu tržaškega Trgovskega in pomorskega sodišča. Primer Urbasovih dedičev še zdaleč ni bil osamljen.

Po prihodu Napoleonove vojske in francoskih zasedbenih oblasti je del tržaških trgovcev zapustil mesto in se odselil v notranjost monarhije. Večina, ki mesta ni zapustila, je doživela močan upad poslov.⁵⁹ Med šestdesetimi trgovskimi podjetji, ki so 24. junija

1809 prenehala delovati, je bila *Ilirska zavarovalniška družba* Jurija Prešerna, trgovca z žitom, po rodu iz gorenjske Zabrežnice. Leta 1810 je v Trstu kupil hišo in se poročil z Anno Kleer. Ker je bilo leta 1846 njegovo imetje vredno 594.451 goldinarjev, sklepamo, da se je njegovo poslovanje po odhodu Francozov tako izboljšalo, da si je pridobil ugledno mesto v tržaških trgovskih krogih.⁶⁰ Po njegovi smrti je podjetje podedoval nečak Ivan, sin Jurijevega brata, ki se je ukvarjal s prevozništvom. Ivan je šel po stričevih stopinjah in se po družbeni lestvici povzpел še višje kot on. Poročil se je z Arminijo Bazzoni, hčerjo bogatega trgovca in sestro Ricarda Bazzonija, tržaškega župana v letih med 1879 in 1890. Na podlagi pregledane dokumentacije ni razvidno, v kolikšni meri je tržaški trgovec kranjskega izvora ohranjal vezi s slovensko govorečim okoljem; iz dnevno-politične kronike *Edinosti* pa je mogoče razbrati prizanesljivost slovenskega časopisa pri poročanju o Bazzonijevem županovanju tudi zato, ker ta ni podpiral skrajnih italijanskih nacionalističnih in iredentističnih zahtev.

Med trgovci, ki so obogateli po odhodu Francozov, je bil tudi Janez Kozler iz Kočevske Reke, ki je trgoval z južnim sadjem in je leta 1812 odprl trgovsko podjetje na Dunaju. Obseg njegovih poslov se je povečal v času dunajskega kongresa in kmalu po njegovem koncu se je lahko ponašal z nepremičninami, ki jih je kupil na Dunaju, v Ljubljani, Trstu in na Reki. Leta 1818 se Kozler omenja kot zakupnik, ki z mesom zalaga v Trstu nastanjeno vojsko.⁶¹

Čas po razpadu Ilirskih provinc je bil nadvse ugoden tudi za Janeza Kalistra, davčnega zakupnika na Kranjskem, ki je svoje dejavnosti razširil na finančni sektor, in to v času, ko se je država v iskanju likvidnega denarja pogosto zatekala k zasebnim bankam in bankirjem. Kot notranjski kmečki *self-made man* je v treh desetletjih nakopičil od šest do sedem milijonov goldinarjev, kar je bil v Trstu in njegovih merkantilnih krogih zavidanja vreden kapital.⁶²

Rodil se je leta 1806 v Slavini na Postojnskem, ki je upravno pripadala Kranjski, cerkveno pa je bila del tržaške škofije. Že kot šestnajstletnik je trgoval z usnjem in žitom, ki ju je kupoval v Ljubljani. S senom in krmo je oskrboval cesarsko konjenico v Prestranku in Lipici. V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja je svojo podjetniško dejavnost razširil tudi na Trst. Verjetno je v tržaški emporij zahajal občasno, saj se je šele leta 1840 odločil za nakup prve nepremični-

⁵⁶ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Trieste il 11 agosto 1800; Trieste il 2 agosto 1800, fasc. 7, škatla 165.

⁵⁷ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Mattia Urbas, Trieste il 1 luglio 1800, škatla 165; Trieste il 4 febbraio 1800, škatla 164.

⁵⁸ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Contratto, Trieste il 2 gennaio 1800, škatla 164.

⁵⁹ Mainati, *Croniche ossia memorie*, str. 60–61.

⁶⁰ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Giorgio Preschern, fasc. 7, šte. 20, škatla 1801.

⁶¹ O trgovini in podjetništvu v predmarčnem času in sredi 19. stoletja gl. Šorn, *Obdobje grosističnih tvrdk*, str. 17–36. Leta 1876 je v Trstu delovalo borzno podjetje Kosler Giacomo. Vodila sta ga Antonio Kosler in prokurist Antonio Escher (*Istituzioni e ditte commerciali in Trieste nel 1876*, str. 49).

⁶² Kot navaja Godina, so Kalistrovi dediči ob prevzemu premoženja avstrijski davkarji plačali 95.000 tolarjev davka (Godina-Verdeljski, *Opis in zgodovina Tersta*, str. 74–75).

Borzni trg (Piazza della Borsa), izvornik iz leta 1840 (Seri, Trieste nelle sue stampe).

ne v Trstu, v katero se je preselil z ženo Marijo Bole, doma iz Koč. V Trstu je še naprej širil svojo podjetniško dejavnost tako na trgovskem kot na finančnem področju. Iz občinskih zapisnikov je razvidno, da je imel do 31. aprila 1862 v zakupu občinski davek na pijače in meso, a da mu mestno zastopstvo tistega leta ni podaljšalo pogodbe. Na razpisu je sprejelo ponudbo Stefana Rallija, trgovca grškega porekla. Je bila njegova ponudba finančno ugodnejša ali je bila odločitev politične narave? Ob pregledani dokumentaciji na to vprašanje ne dobimo odgovora.⁶³

Kot je razvidno iz Kalistrovih zapuščinskih aktov in volil in še posebno iz posameznih določil oporoke, ki jo je napisal v slovenščini 16. avgusta 1857, je območje njegovega poslovanja zajemalo Trst, Ljubljano, Gorico, Pazin, Koper, Dutovlje, Slavino in je segalo tudi v notranjost Avstrije. V Gradcu je imel z Leno Bizjak dva nezakonska otroka, Frančiško in Ivana, ki ju je priznal in ju imenoval za univerzalna dediča. Njima so pripadali »vse casse, ki snajde po celi Evropi, vse hiše, vsi dolgovi, vsi obbligazioni, vsi denarji«.⁶⁴

O Ivanu in Frančiški vemo, da sta se rodila v Gradcu, on leta 1852, ona leto pozneje. Zunajzакonsko razmerje je imel Kalister daleč od doma, a če je v oporoki imenoval otroka za univerzalna dediča, njuno mater pa za oskrbnico dediščine do njune pol-

noletnosti, si lahko predstavljamo, da to razmerje ni bilo v domačem, tržaškem krogu nobena skrivnost. V lastnoročno napisani oporoki je predvidel, da bo Lena Bizjak prejela 2000 goldinarjev letne rente, če bo prišla v spor z otroki. S fidejkomisom pa je poskrbel tudi za to, da sta bila sin in hči upravičena le do začasnega uživanja premoženja. Šele njuni otroci naj bi postali njegovi polnopravni lastniki. Z uporabo fidejkomisa je Kalister ravnal podobno kot mnogi drugi bogati Tržačani, ki so skušali preprečiti razpršitev ali celo izgubo premoženja.

V sedeminpetdesetem letu, malo pred smrtjo, ki je nastopila po hudi pljučni bolezni, je prvo, lastnoročno napisano oporoko razveljavil in narekoval novo, tokrat Giuseppeju Morrattiju, ki je njegovo poslednjo voljo zapisal v nemščini. Z novimi oporočnimi določili je Marija, Kalistrova žena, dedovala oporočnikova oblačila in pohištvo, dve hiši (prvo na številki 1190, drugo na številki 1190/B) in stavbo, ki jo je oporočnik dogradil istega leta na Contradi del Torrente. Kalister je ženi omogočil, da si za svoj dom izbere eno od treh palač. Dodelil ji je 100.000 goldinarjev v državnih obveznicah, ki so bile v trenutku oporočnega dejanja vložene kot jamstvo za različne zakupe, 7000 goldinarjev, ki jih je hranil doma, in 400 napoleonov, ki jih je kot jamstvo hranil pri davkariji v Palmanovi. Tem je bilo treba dodati še denar, ki ga je imel pri gosposdu Lazzaroniju.⁶⁵

⁶³ Verbale della L, LI, LII, LIII seduta. *Verballi del Consiglio provinciale e municipale di Trieste*, II. knjiga, str. 72–73.

⁶⁴ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Testament, 16. avgust 1857, 12. april 1864, škatla 1211.

⁶⁵ AST, Tribunale commerciale e marittimo, Testament, 24. november 1864, škatla 1211.

Za univerzalna dediča ni več imenoval svojih nezakonskih otrok, Ivana in Franciške, ki sta se medtem zaradi študija odselila v Padovo, temveč nečaka Josipa Gorupa in Franciška Kalistra, ki sta bila v prvi oporoki iz leta 1857 omenjena le med številnim sorodstvom, ki mu je oporočnik namenil manjše vsote denarja. S fidejkomisom si je zagotovil, da bosta ohranila celovitost premoženja in posle vodila skupaj. Kontinuiteta podjetja je bila v tržaških trgovskih krogih porok njegove solidnosti; potrjevala je neločljivo vez med družino, podjetjem in premoženjem.⁶⁶

Kalistrova podrobna oporočna navodila so najboljši dokaz skrbi za to, da se pridobljeno bogastvo ne bi porazgubilo. Kot človek družbe starega reda je zapustil omembe vredne vsote denarja revežem: v Slavini 5000 goldinarjev, 1000 goldinarjev ljubljanskim beračem, 1000 goldinarjev tržaškim revežem in enako vsoto tudi postojnskimi beračem. Manjšo vsoto (500 goldinarjev) je namenil revežem v Gradcu.⁶⁷ Že v času življenja je bil posebno radodaren do tržaške cerkve in njenih predstavnikov, ki so se mu hvaležno oddolžili ob njegovi smrti. Njegovega pogreba v stolnici svetega Justa se je udeležilo osemdeset duhovnikov in petindvajset redovnikov.

Družina je z objavo osmrtnic v slovenskem, italijanskem in nemškem časopisju seznanila tržaško javnost s tragičnim dogodkom. Vendar so Kalistrovi smrti večjo pozornost namenile le *Novice*, ki so tudi natisnile njegovo poslednjo voljo.⁶⁸ Slovenski bralci so se lahko seznanili z natančnimi navodili, z vsoto, ki jo je prejela vdova, z dobičkom predilnice v Ajdovščini, z denarjem, ki ga je oporočnik razdelil med bližnje sorodstvo, bratrance in nečake, z vsoto, ki jo je namenil služinčadi in revežem.

Glavni namen časopisa pa ni bil le poudariti Kalistrovega bogastva, temveč tudi ponuditi zgled dobrotljivega podjetnika in rodoljuba, ki ni pozabil na svoje domače okolje in tudi ni zatajil slovenskih korenin.⁶⁹ Kot mecen je podpiral tudi slovenske dijake;

razpisal je dvanajst fundacij za dijake iz postojnskega in sežanskega okraja v znesku 250 goldinarjev. Po letu 1848 je postal podpornik slovenskih društev v Trstu in član Slavljanske čitalnice. Zaradi vsega tega, pa tudi zaradi njegove slovenske korespondence in naročila slovenskega napisa na družinski grobnici na tržaškem pokopališču svete Ane lahko Kalistra obravnavamo kot pripadnika nastajajočega slovenskega meščanstva. Iz osmrtnice, ki so jo objavili njegovi svojci v slovenskem, italijanskem in nemškem tisku, pa je razvidno, da se je Kalister imel predvsem za posestnika iz Slavine, čeprav je po stanu pripadal tržaškemu kozmopolitskemu merkantilnemu okolju. V osmrtnici ni omenjen ne kot meščan ne kot banikir. Ta izbira potrjuje njegovo navezanost na rodni kraj in pomen, ki ga je pripisoval zemljiški posesti in tradicionalnim vrednotam starorežimske družbe. V tem pogledu njegovo ravnanje ni bilo edinstveno, saj je zemlja tudi za del predstavnikov višjega razreda pomenila najpomembnejšo dobrino.⁷⁰ Arhivski viri še v osemdesetih letih 19. stoletja beležijo trgovce slovenskega rodu, ki v svojih oporokah ostajajo zvesti tradiciji in izvornemu kraju.⁷¹ V slovenskem imaginariju je zemlja ostala temeljna dobrina ne samo za srednji sloj, ki je vse do zadnjih desetletij 19. stoletja nasprotoval ekonomskemu liberalizmu, temveč tudi za slovenski politični razred, ki je v slovenskem kmetu videl temelj slovenskega naroda.

Omembe vreden je tudi primer Karla Dragovine, lastnika podjetja, ki je bilo od 13. februarja 1852 na borznem seznamu in se je ukvarjalo s prodajo in nakupom olja, slame in sena. Sedež je imelo na Ulici delle Torri 2. Dragovina je trgoval tudi z vojaškim blagom. Bil je sin Ivana in Marije, rojene Kandler, in je skupaj z bratom Edvardom in sestrama Amalijo

na Ulici Torrente 14, vdova Marija pa na Corsii Stadion 3. Podjetje Kalister, ki se je ukvarjalo z lesom in usnjem, je imelo sedež na Ulici Torrente 14. Francišek Kalister se je ukvarjal s posojilno dejavnostjo. Denar je posojal tako tržaškim strankam kot strankam iz drugih krajev monarhije, ne oziraje se na njihovo etnično in versko pripadnost, kot potrjuje posojilo 30.000 goldinarjev, ki ga je dal pripadniku judovske skupnosti Carlu Luigiju Tedeschiju (AST, Inclito tribunale, IV, III, 87, škatla 1202). Konec stoletja se je Francišek Kalister preselil v palačo, ki si jo je dal zgraditi ob palačah Economo in Parisi (Millo, *Storia di una borghesia*, str. 91–92). V časopisu *Edinost* z dne 27. junija 1888 se je slavinska vaška skupnost zahvalila Francišku Kalistru, posestniku v Trstu, in Josipu Gorupu, posestniku na Reki, za gradnjo novega šolskega poslojpa (*Edinost*, 27. 6. 1888, »Poslano«).

⁷⁰ Mayer, *Il potere*, str. 15.

⁷¹ Zanimiv je primer Andreja Kovačiča (v aktih Andrea Covacich), stanujočega v Barkovljah, ki je nabožna volila namenil barkovljanski cerkvi, Zavodu za revne, Delavskemu društvu, Društvu trgovskih agentov, barkovljanskim revežem, siromašnim in samskim dekletom, ki jim je priskrbel doto. Razpisal je tudi dve štipendiji v znesku 150 goldinarjev za revna študenta za študij pomorstva ali trgovstva. Vemo, da je bil lastnik vile v Barkovljah, da je trgoval z oljem in kavo in bil družabnik Angela Gentiloma, s katerim je imel podjetje na trgu Caserma (AST, Testamento di Covacich Andrea, 4878, Testamenti, škatla 25).

⁶⁶ O kontinuiteti priimka in družbeni identiteti podjetja gl. Millo, *Storia di una borghesia*, str. 48–49.

⁶⁷ Med oporočniki in oporočnicami je bilo v navadi, da so zapustili miloščino ali nabožno volilo cerkvi in vaški skupnosti v rojstnem kraju. Bartolomeo Sellak (Jernej Selak) je bil v Trstu od leta 1836 magistratov odbornik, v petdesetih letih pa je deloval kot notar in je imel veliko slovenskih strank. Med letoma 1843 in 1845 je bil naročnik *Novic*. V oporoki je določil, da v primeru smrti njegovih otrok, Hedwige in Alfonsa, ki ju je imenoval za univerzalna dediča, njegovo dediščino prejmejo cerkev sv. Ane in šoloobvezni otroci v Ledinici v Jarčji dolini, ki je pripadala župniji Žiri na Gorenjskem (AST, Testamenti, Sellak Bartolomeo, 13 1866 IX, škatla št. 22).

⁶⁸ *Novice*, 28. 12. 1864, str. 429.

⁶⁹ Vodnik po Trstu iz leta 1870 (str. 111) omenja podjetje »Kalister in dediči« s sedežem na Ulici Torrente 14. Francišek (Francesco) Kalister, eden od dedičev, je stanoval na Ulici Coroneo 1, vdova Marija pa na Ulici Stadion 3. Josip Gorup se omenja kot direktor Mehanske predilnice (Fillatio meccanico i.r.) v Ajdovščini in stanujoč na Ulici Torrente 14, kjer je imelo sedež podjetje Kalister (*Istituzioni e ditte commerciali nel 1876*, str. 78). Leta 1880 je Josip Gorup stanoval

in Karolino podedoval polovico očetove zapuščine.⁷² Na začetku osemdesetih let je bil kot predstavnik konservativne stranke izvoljen v mestno skupščino, v istem obdobju pa je bil tudi član in podpornik slovenskih združenj in društev. V *Edinosti* so ga omenjali kot slovenskega dobrotnika.

V sedemdesetih letih je del kapitala, ki si ga je pridobil s trgovanjem, vložil v nepremičnine. Kupil jih je v Trstu in Piranu. Bil je lastnik zemljišč v tržaški in piranski okolici ter Pazinu v vrednosti 2.097,60 goldinarja. Iz dokumentarnih drobcev je razvidno, da se je ukvarjal s špekulativno dejavnostjo, vendar je bila zemlja tudi zanj nosilka družbene identitete.

V svoji poslednji volji je podjetje v vrednosti 104.752,52 goldinarja zapustil bratu Edvardu in domačim, podobno tudi obveznice v vrednosti 86.119 goldinarjev ter tovarno in blago v Tržiču v vrednosti 1250 goldinarjev.⁷³ Iz seznama tržaških nepremičnin je razvidno, da jih je imel v strogem centru mesta in na Rocolu. Ob smrti leta 1882 ga je tržaški časopis *Edinost* imenoval za dobrotnika slovenskih krožkov.

Ob vezeh, ki so jih posamezni trgovci ohranjali z zemljo, je še sredi 19. stoletja vidna trdoživost pokrajinske pripadnosti. Kranjski odbor, ki so ga leta 1851 v Trstu ustanovili Ignacij Hajs, Franc Jugovič, Jožef Kladnič, Jožef Pres in Ivan Vesel ter dva predstavnika duhovščine, Franc Zajec in Matija Skale, je nastal zato, da bi pomagal rojakom, žrtvam naravne katastrofe, ki je prizadela Kranjsko.⁷⁴

Klenost pokrajinske zavesti je sicer mogoče razbrati tudi iz številnih drugih primerov. V Trstu je še v drugi polovici 19. stoletja živelo veliko Kranjcev in Primorcev, ki niso nikoli zaprosili za stalno bivališče v mestu, čeprav so izpolnjevali pogoje zanj.⁷⁵ Leta 1868 je trgovec na drobno Tomaž Novak iz Brda na Kranjskem po dvajsetletnem bivanju v Trstu zaprosil mestno zastopstvo za domovinsko pravico. Primer ni bil neobičajen, saj so mestni predstavniki na istem zasedanju obravnavali prošnjo gostilničarja Valentina Vrabca iz Pliskovice pri Komnu, ki je petindvajset let bival v Trstu, in prošnjo Franceta Žitka iz Stranj pri Ajdovščini, proizvajalca likerjev, ki je živel v Trstu že osemnajst let. Oba sta bila še brez domovinske pravice.⁷⁶

Desetletje pozneje je bil brezbrizen odnos do domovinske pravice predmet velikega zgražanja slovenskih političnih predstavnikov. Domovinska pravica je

namreč določala pravico do glasovanja. V prizadevanju, da bi se pomnožile vrste slovenskih volivcev, je društvo *Edinost* ponudilo podporo in svetovanje vsem tistim, ki so jo nameravali pridobiti.⁷⁷

Sklep

Odmiranje starih tradicionalnih vedenjskih vzorcev, ki jih je obvladovala stanovska logika – ta v Trstu v prvi polovici 19. stoletja ni kaj dosti upoštevala ne etničnega izvora ne verske pripadnosti posameznikov –, je šele v drugi polovici 19. stoletja začela nadomeščati logika nasprotujočih si nacionalnih taborov.⁷⁸ Prehod od stanovske logike k nacionalno formiranim taborom je bil počasen, saj so se še v drugi polovici 19. stoletja med sabo trle predmarčne in pomarčne vrednote. Vrednostni sistem stanovske, starorežimske družbe je sobival ob porajajočem se nacionalizmu in novih ideologijah, v katerih so se prepoznavale meščanske in delavske elite.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio Diplomatico di Trieste
Chiesa e confraternita della Madonna del Mare
Chiesa SS. Rosario
Jenner, Notizie cronologiche

AST – Archivio di Stato Trieste
Intendenza commerciale per il Litorale in Trieste
Testamenti
Tribunale commerciale e marittimo

ČASOPISI

Edinost, 1884, 1888.
Novice, 1851, 1864.

LITERATURA

Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
Apih, Elio: *La società triestina nel secolo XVIII*. Torino: Giulio Einaudi, 1957.
Apih, Elio: *La storia politica e sociale: Trieste*.
Apollonio, Almerigo: *Trieste tra guerra e pace (1797–1824): le contribuzioni belliche francesi, l'attività politica di Domenico Rossetti e i «travagli» della burocrazia austriaca. Parte IV*. Trieste: Società di Minerva, 1998.

⁷² AST, Testamento di Giovanni Dragovina, IV/3/1865, Testamenti, škatla 1211.

⁷³ AST, TCM, Fessione giurabile, fasc. IV 12, 1882, škatla 1192; Contratto di divisione, Trieste il 18 maggio 1883, fasc. IV, števil. 12, 1882, škatla 1198.

⁷⁴ *Novice*, 10. 12. 1851, str. 255–256, »Iz Tersta«.

⁷⁵ *Edinost*, 16. 2. 1884, »Pozor našim ljudem«.

⁷⁶ Verbale della LXXV seduta della Delegazione municipale, 28 dicembre 1868, *Verballi del Consiglio provinciale e municipale di Trieste*, VIII. knjiga, str. 153. O pridobivanju domovinske pravice sredi 19. stoletja gl. Cattaruzza, Cittadinanza, str. 77–84.

⁷⁷ *Edinost*, 16. 2. 1884, »Pozor našim ljudem«.

⁷⁸ Gl. Cattaruzza, *Nazionalismi di frontiera*.

- Biagi, Maria Grazia: *Giuseppe Pasquale Ricci. Funzionario imperiale a Trieste (1751–1791)*. »Studi storici e geografici«, n. s. 1, 1986.
- Braun, Giacomo: *I diari di Antonio Scussa: 1732–1738*, 1. knjiga. Trieste: Lloyd Triestino, 1929–1930.
- Braun, Giacomo: *I diari di Antonio Scussa: 1739–1749*, 2. knjiga. Trieste: Editoriale libreria, 1931.
- Breschi, Marco, Aleksej Kalc in Elisabetta Navarra: La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. *Storia economica e sociale di Trieste* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001.
- Brodmann, Giuseppe de: *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d'Istria della Dalmazia fu veneta di Ragusi e dell'Albania ora congiunti all'austriaco impero di G. d. B-n*. Venezia: dalla tipografia di Alvisopoli, 1821.
- Bufon, Milan in Aleksej Kalc: *Krajevni leksikon Slovenec v Italiji: topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci. Knj. 1, Tržaška pokrajina*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1990.
- Caprin, Giuseppe: *Tempi andati. Pagine della vita triestina (1830–1848)*. Trieste: G. Caprin, 1891.
- Casanova, Giacomo: *Epistolario 1759–1798*. Milano: Longanesi, 1969.
- Cattaruzza, Marina: Cittadinanza e ceti mercantile a Trieste: 1749–1850. *Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento: studi in onore di Elio Apib*. Videm: Del Bianco, 1996.
- Cattaruzza, Marina: *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950*. Soveria Manelli: Rubbettino, 2003.
- Cervani, Giulio: *La borghesia triestina nell'età del Risorgimento: figure e problemi*. Udine: Del Bianco, 1969.
- Cervani, Giulio: *La Trieste ottocentesca nella descrizione di un viaggiatore francese*. Udine: Del Bianco, 1983.
- Curiel, Carlo Leone: *Trieste settecentesca*. Napoli: Sandron, 1922.
- Curtin, Philip: *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Cuscito, Giuseppe: Il ritorno dei gesuiti e la nuova chiesa del S. Cuore a Trieste. *Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia* (ur. Fulvio Salimbeni). Udine: Del Bianco, 1991.
- Cusin, Fabio: *Appunti alla storia di Trieste*. Udine: Del Bianco, 1983.
- De Rosa, Diana: *Libro di scorno, libro d'onore. La scuola elementare triestina durante l'amministrazione austriaca (1761–1918)*. Udine: Del Bianco, 1991.
- Dubin, Lois C.: *The Port Jews of Habsburg Trieste: Absolutist Politics and Enlightenment Culture (Stanford Studies in Jewish History and Culture)*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Febvre, Lucien: *Onore e patria*. Roma: Donzelli, 1997 (Perrin 1996).
- Finzi, Roberto in Giovanni Panjek: *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi 1719–1918, vol. I*. Trieste: Lint, 2001.
- Finzi, Roberto: La base materiale dell'italofonia di Trieste. *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi 1719–1918, vol. I* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001.
- Godina-Verdéljski, Josip: *Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice: z uverstitvijo kratkega geografičnega in zgodovinskega pregléda starih in sadanjih Slavjanov, kakor se tudi kratke omembe njihove osode in omike*. Trst: samozaložba, 1870.
- Hobsbawm, Eric J.: Introduction: Inventing Traditions. *The Invention of Tradition* (ur. E. Hobsbawm in T. Ranger). Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Issing, Otmar: *Minderheit im Spannungsfeld von Markt und Regulierung: Marginalien aus theoretischer und historischer Sicht*. Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1991.
- Istituzioni e ditte commerciali in Trieste nel 1876*. Trieste: G. E. Hattinger, 1877.
- Kacin, Marija: *Žiga Zojs in italijanska kultura = Sigismondo Zois e la cultura italiana*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Kalc, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibalno demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 2008.
- Kandler, Pietro: *Storia del Consiglio dei patrizi di Trieste: dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti*. Trieste: LINT, 1973.
- Kočar, Primož in Marija Kacin: Žiga Zojs in italijanska kultura. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 1–2, str. 240–243.
- Kosi, Jernej: *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia, 2013.
- Kresal, Ferdo: Vloga in pomen industrije v industrializaciji 19. stoletja na Slovenskem. *Kronika* 17, 1969, št. 2, str. 85–91.
- Lačen Benedičič, Irena: Pridobivanje železa v jeseniških plavžih. *Kronika* 47, 1999, št. 1–2, str. 73–88.
- Lane, Friderik C.: *I mercanti di Venezia*. Torino: Einaudi, 1982.
- Mainati, Giuseppe: *Croniche ossia memorie storico-sacro-profane di Trieste VI*. Venezia: Tipografia Picotti, 1818.
- Mayer, Arno: *Il potere dell'Ancien Régime*. Roma, Bari: Laterza, 1994.
- Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Mikolič, Tomaž: *Michelangelo Zois – Zgodba o uspehu (diplomsko delo)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1995.

- Millo, Anna: *Storia di una borghesia: la famiglia Vivante a Trieste dall'emporio alla guerra mondiale*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 1998.
- Negrelli, Giorgio: *Al di qua del mito: diritto storico e difesa nazionale nell'autonomismo della Trieste asburgica*. Udine: Del Bianco, 1978.
- Negrelli, Giorgio: *Comune e Impero negli storici della Trieste asburgica*. Varese: Giuffrè, 1968.
- Pahor, Drago: *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Panaritti, Loredana: *Il »dannato commercio«. Trieste nel XVII secolo. Metodi e ricerche XVII*, 1998, št. 2, str. 111–117.
- Pellegrini, Rienzo: *Per un profilo linguistico. Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi 1719–1918*, 1. knjiga (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001.
- Seri, Alfieri: *Trieste nelle sue stampe: sviluppo urbanistico dalla nascita dell'emporio alla fine dell'Ottocento: storia, cronaca, folklore, arte, vita quotidiana nei secoli XVIII e XIX*. Trieste: Italo Svevo, 1980.
- Simčič, Tomaž: *Cenni sulla presenza slovena nella chiesa triestina. Lineamenti della storia triestina*. Trieste: Lint, 2003.
- Stefani, Giuseppe: *Bonapartisti triestini*. Trieste: La Porta orientale, 1932.
- Šorn, Jože: *Merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld (1697–1760)*. *Kronika* 3, 1955, št. 2, str. 81–87.
- Šorn, Jože: *Obdobje grosističnih tvrdk (1820–1870)*. *Kronika* 12, 1964, št. 1, str. 17–37.
- Šorn, Jože: *Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstem stoletju 1758–1775*. *Zgodovinski časopis* 33, 1979, št. 1–2, str. 137–207.
- Šorn, Jože: *Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860*. *Zgodovinski časopis* 32, 1978, št. 3, str. 243–277.
- Šorn, Jože: *Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja*. *Kronika* 3, 1959, str. 148–161.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Obzorja, 1984.
- Štuhec, Marko: *»Ah Ljubi Bog, kako si bil mogel umišljati, da si mi jo bil namenil!«: Ta Veseli dan ali Raigersfeld se ženi*. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 1999.
- Tamaro, Attilio: *Documenti di storia triestina del secolo XVIII. Atti e memorie*. Poreč, 1929.
- Verbale della L, LI, LII, LIII seduta. *Verballi del Consiglio provinciale e municipale di Trieste*, II. knjiga. Trieste: Consiglio provinciale e municipale, 1862.
- Verbale della LXXV seduta della Delegazione municipale, 28 dicembre 1868. *Verballi del Consiglio provinciale e municipale di Trieste*, VIII. knjiga. Trieste: Consiglio provinciale e municipale, 1868.
- Verginella, Marta: *Il conflitto nazionale e lo sguardo congiunto di Angelo Vivante*. *Angelo Vivante e il tramonto della ragione* (ur. Luca Zorzenon). Trieste: Centro studi Scipio Slataper, 2017.
- Verginella, Marta: *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento: da comunità etnica a minoranza nazionale*. Trieste: LINT, 2001, str. 441–481.
- Veyne, Paul: *So Grki verjeli v svoje mite? Esej o konstitutivni imaginaciji*. Ljubljana: Založba / *cf., 1998.
- Vivante, Angelo: *Irredentismo adriatico*. Firenze: Parenti, 1954.
- Wehler, Hans-Ulrich: *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*. München: C. H. Beck Verlag, 2001.
- Yriarte, Carlo: *Trieste e l'Istria*. Milano: Fratelli Treves, 1875.

S U M M A R Y

Fragments of the Slovenian-speaking Trieste before the emergence of nationalism

The proclamations of free navigation in the Adriatic of 1717 and the free port in Trieste of 18 March 1719 resonated across the wider Trieste hinterlands. Even though the new imperial legislation attracted especially the interest of foreigners (who were e.g. pardoned the offences committed abroad), it also held benefits for entrepreneurs from the continental Carniola who traded in iron, steel, mercury, linen, and grains. In the eighteenth century, the poorest newcomers to Trieste usually assimilated with the Italian-speaking population, while most traders and entrepreneurs from Carniola, Styria, and Carinthia tended towards integrating into the German-speaking community. This process involved not only the knowledge of German, which they often obtained in their original environment, but also the preservation of regional identity as an important component of inclusion and integration into the new urban reality. Some settlers who came to Trieste from Carniola, as well as Styria and Carinthia, were members of non-autochthonous communities exhibiting regionally recognizable traits. They mostly spoke “Carniolan,” partly German, and only exceptionally Italian. Those who learned Slovene through contacts with their subjects, house servants, farmers, and workers, used it in their daily contacts with Slovenian-speaking urban and nearby rural population. Although the multi-ethnic origins of the Carniolan community in Trieste give no grounds to draw parallels between the terms Carniolan and Slovenian, the study of Carniolan settlers provides an at least partial insight into what in the eighteenth and in the first half of the

nineteenth century was the Slovenian-speaking segment of the Trieste population.

Diverse archival materials confirm that the Slovenian-speaking Carniolans, alongside the Slovenian-speaking Styrians and Carinthians, formed structurally weak communities that were affected by the departure of especially those members who decided to settle permanently in Trieste. A cross-section of Trieste's society and economy in the first half of the nineteenth century reveals that the pre-March Era was the continuation of the old, eighteenth-century social regime in both social and economic terms. All until the 1820s, Trieste trade communities predominantly pursued practices which were typical of the mercantile period and that underscored Austria's attempt at establishing its own footing in international trade. In the pre-March Era, the question of ethnic affiliation was of secondary importance for most inhabitants of Trieste. Due to the ties that some traders retained with their land, the territorial belonging remained enduring and pronounced well into the mid-nineteenth century.

The disappearance of the old traditional behavioural patterns, developed by the corporatist logic – which in the Trieste of the first half of the nineteenth century did not pay much regard to the ethnic origins and religious affiliation of individuals – was replaced by the logic of opposing national camps no earlier than the second half of the nineteenth century.

R I A S S U N T O

I frammenti della comunità slovena di Trieste prima dell'ascesa del nazionalismo

Leco della proclamata libertà del commercio nell'Adriatico nel 1717 e l'istituzione del porto franco a Trieste il 18 marzo 1719 si fece sentire anche nei territori limitrofi. Nomi di commercianti cragnolini rispuntano tra i proprietari delle fabbriche e dei fondachi che sorsero intorno alle mura medievali. Alcuni di loro parteciparono come azionisti all'Imperiale Privilegiata Compagnia Orientale istituita nel 1719 per i traffici d'oltremare, il Levante e le Indie Occidentali. Trieste fungeva da polo d'attrazione non soltanto per persone già avviate nel commercio, ma anche per individui che volevano tentare la fortuna e darsi all'avventura mercantile con mezzi modesti. Tra i commercianti provenienti dall'area slovena vanno distinti coloro che si dedicavano al commercio locale, a breve distanza, e provenivano per lo più dal vicino entroterra triestino, da coloro che praticavano il commercio a lunga distanza o di transito ed erano originari di aree più lontane (Carniola, Carinzia, Stiria). Tra questi ultimi vanno menzionati i mercanti che si occupavano del commercio del ferro e delle ferrarecce in transito

verso l'Italia e avevano il monopolio sui metalli provenienti dalle zone più montagnose della Gorenjska. Una buona parte di questi avevano aperto le loro ditte a Lubiana, in seguito, dopo aver ampliato l'attività le spostarono anche nell'emporio triestino. Alla fine del Settecento come anche agli inizi dell'Ottocento risulta difficile definire in termini rigidi l'appartenenza nazionale di numerosi componenti del ceto mercantile triestino, anche di quelli provenienti dalla Carniola. L'universo sloveno nella Trieste settecentesca, composto oltre che dai commercianti, anche dai chierici, funzionari e da ampi strati di classi subalterne, si presentava comunque assai variegato e fluido. Nel 1776 due ispettori triestini, Tommaso Ustia, avvocato fiscale e rappresentante del corpo civico, e Giuseppe Bellusco, rappresentante del corpo mercantile nelle vesti del direttore provvisorio della Borsa, sostennero la necessità di aprire le scuole popolari slovene a Trieste dato che tanto la posizione della città quanto la sua economia e i rapporti commerciali con i paesi confinanti richiedevano l'insegnamento della lingua «illirica». Non sorprende quindi la raccomandazione fatta il 3 aprile del 1777 dal capitano imperiale Karl conte di Zinzendorf al vescovo di Trieste De Inzaghi riguardo alla cura d'anime nella chiesa di S. Antonio nuovo, sorta nel borgo teresiano, da affidare a sacerdoti in grado di svolgere il proprio ministero anche nella lingua slovena.

Molti dei cragnolini di identità slovena che appartenevano nella prima metà dell'Ottocento al ceto medio, coltivano appartenenze plurimi e si aggregano in base all'area di provenienza. Dopo il 1848 iniziarono però a dichiarare sempre più distintamente la propria identità, come ad esempio Giovanni (Janez) Kalister, commerciante in granaglie, essatore e banchiere, nato a Slavina vicino a Postumia in una famiglia contadina. Le dettagliate disposizioni testamentarie scritte in sloveno nel 1857 ne sono la più evidente prova. Il necrologio che annunciò il suo decesso alla società triestina fu pubblicato sulla stampa italiana, tedesca e slovena. A riservargli un'attenzione particolare fu però il giornale *Novice* di Lubiana che riportò la notizia delle sue elargizioni fatte ai poveri, ai religiosi e agli studenti sloveni. Fu uno dei primi finanziatori dei circoli sloveni a Trieste. Il testamento olografo stilato in sloveno, la corrispondenza tenuta in sloveno, la scritta in sloveno voluta sulla lapide eretta in sua memoria al cimitero di S. Anna, sono segni inequivocabili della sua appartenenza nazionale. Rimane tuttavia ancora da valutare in che termini si sentì come imprenditore e banchiere membro del ceto mercantile triestino e in che termini si ritenne parte della nascente borghesia slovena, di cui fecero parte invece i suoi eredi, i due nipoti, Giuseppe (Josip) Gorup e Francesco (Franc) Kalister, vincolati a gestire in comune l'eredità ricevuta.

(Povzetek v italijanski prevredla avtorica)

*Železniška postaja v Trstu leta 1857. Upodobitvi iz spominskega albuma *Zur Erinnerung an die Eröffnung der Staats – Eisenbahn von Laibach bis Triest unter den allerhöchsten Auspicien seiner k. k. apost. Majestät des Kaiser Franz Josef I. am 27. Juli 1857, št. 12 in 13* (hrani: Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU).*